

Роман Тихончукздобувач кафедри права і законотворчого процесу
ОРІДУ НАДУ при Президентіві України**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АКЦІОНЕРНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Стаття присвячена нормативно-правовому регулюванню діяльності акціонерного товариства. Становлення ринкової економіки веде до розвитку організаційно-правової форми господарської діяльності у вигляді акціонерного товариства та проблем ефективного нормативно-правового регулювання.

Ключові слова: акціонерне товариство, державне регулювання, правове регулювання, законодавство, виконавчий орган, управління, господарська діяльність, акціонери.

Roman Tihonchuk**LEGAL REGULATION OF JOINT-STOCK FORM OF MANAGEMENT**

The article is devoted to the legal regulation of activity of the company. A market economy leads to the development of the legal form of economic activity in the form of a joint stock company and the problems of effective legal regulation.

Keywords: corporation, regulation, government regulation, legislation, executive body, management, operations, shareholders.

Роман Тихончук**НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
АКЦИОНЕРНОЙ ФОРМЫ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

Статья посвящена нормативно-правовому регулированию деятельности акционерного общества. Становление рыночной экономики ведет к развитию организационно-правовой формы хозяйственной деятельности в форме акционерного общества и проблемам эффективного нормативно-правового регулирования.

Ключевые слова: акционерное общество, правовое регулирование, государственное регулирование, законодательство, исполнительный орган, управление, хозяйственная деятельность, акционеры.

Господарські відносини в ринковій економіці безпосередньо пов'язані з правовим регулюванням. Ще в прадавніх державах були закладені правові основи регулювання господарської діяльності, і це є об'єктивною потребою ринкових відносин. Право забезпечує стабільність господарських зв'язків, оскільки об'єкт господарювання, вступаючи в економічні зв'язки, зобов'язаний дотримуватися певних правил [1, с. 208]. Без них в економічній сфері панував би хаос і насильство. Крім того, суспільство за допомогою права контролює поведінку суб'єктів на ринку, залучаючи до відповідальності тих, хто порушує встановлений правопорядок.

Правове регулювання з боку держави не слід розглядати тільки як регулювання вертикальних (публічних) відносин між державою й суб'єктом господарської діяльності. Це відносини, які носять управлінський характер незалежно від самостійності або несамотійності суб'єктів. Держава регулює і горизонтальні відносини між суб'єктами господарської діяльності. Але тут регулювання носить винятково правовий характер, і чим ефективніше таке регулювання, тем менше державі потрібно втручатися в економічні відносини. Таке регулювання можна віднести до пасивного державного управління, коли управління досягає своєї мети через правові норми.

Усе сказане повною мірою стосується акціонерного товариства. Держава здійснює регулювання господарської діяльності суспільства у двох площинах: у приватній і в публічній. Відносини в першому напрямку визначають правовий статус товариства, його взаємини усередині товариства та з іншими суб'єктами господарської діяльності. Відносини в другому напрямку визначають взаємини між державою як регулятором суспільного виробництва й самим акціонерним товариством.

Держава регулює правовий статус акціонерного товариства та взаємини усередині нього за допомогою Закону «Про акціонерні товариства». Уже в ст. 1 Закону України «Про акціонерні товариства» вказується, що закон визначає порядок створення, діяльності, припинення, виділення акціонерних товариств, їх правовий статус, права й обов'язки акціонерів.

Законодавство про акціонерні товариства не є кодифікованим. Воно перебуває в різних нормативно-правових актах. Деякою мірою це носить об'єктивний характер. Хоча акціонерне товариство, безумовно, є значним елементом системи ринкового господарства, але все-таки його елементом, а не відособленою сферою господарських відносин. Як суб'єкт ринкового господарства воно розглядається як суб'єкт господарювання, як господарче товариство, як самоврядна система, як сторона соціальних і трудових відносин, як об'єкт державного регулювання й інше. Тому в практиці правового регулювання немає потреби в повній кодифікації акціонерного права. Розвиток господарських відносин може вести до систематизації законодавства про акціонерні товариства, прикладом якого є Закон України «Про акціонерні товариства». У цьому випадку важливо інше – щоб діяльність акціонерного товариства відбивалася в нормативно-правових актах, і вони в сукупності регулювали всі аспекти його діяльності, так, щоб не було протиріч, дублювання та прогалів.

Держава визначає правовий статус акціонерного товариства як господарчого товариства (ст. 3 і 1 Закону України «Про акціонерні товариства»), що кореспондується із гл. 3 Господарського кодексу. Це означає, що все законодавство про господарчі товариства засто-

совується до акціонерного товариства, й таким чином воно є часткою із загального та елементом загального, де основними ознаками є об'єднання майна та підприємницька діяльність. Як особливість Закон України «Про акціонерні товариства» розглядає майно у вигляді акцій (ст. 3 гл. 1). Звідси виникає необхідність правового регулювання акцій як цінних паперів і корпоративних прав акціонера, як сукупності його майнових і немайнових прав.

На основі визначення правового статусу акціонерного товариства держава визначає типи акціонерних товариств і порядок їх створення. Закон покладає створення товариства на засновників, які можуть бути фізичними і юридичними особами. В основі їх діяльності, до реєстрації Державною комісією із цінних паперів і фондовому ринку, є установчий договір, який не відноситься до установчих документів товариства. У ньому визначаються взаємини сторін із приводу створення акціонерного товариства. Важливість такого договору і його очевидна, оскільки згідно зі ст. 12 Закону України «Про акціонерні товариства» засновники несуть солідарну відповідальність по зобов'язанням, які виникають до державної реєстрації товариства.

Закон України «Про акціонерні товариства» досить ліберально регулює правове становище засновників акціонерного товариства, допускаючи значну можливість саморегулювання відносин між засновниками. У Законі не вписані відносини між засновниками та особами, що здобувають статус акціонерів. Якщо враховувати, що акціонерні товариства займаються різноманітними видами діяльності, включаючи фінансову, то в діях засновників можуть бути присутні наміри, спрямовані на здійснення фінансових махінацій, наприклад, пов'язані зі створенням фінансових пірамід. Тому в Законі України «Про акціонерні товариства» не вистачає норм, що запобігають діям протиправного характеру при створенні акціонерного товариства.

Держава на основі Закону «Про акціонерні товариства» установлює структуру управління акціонерним товариством. Його органи спеціалізовані по виконуваних функціях і розведені за компетенцією. З урахуванням складності організаційного утворення і функціонування товариства держава вводить чотириланкову (триланкову) систему управління: представницький орган, наглядово-контрольний орган, виконавчо-розпорядчий орган і орган фінансового контролю.

Представницьким органом суспільства є загальні збори. Загальні збори є представником акціонерів по управлінню товариством. Виходячи з компетенції загальних зборів (ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства»), можна укласти, що воно займається питаннями організаційно-правових форм функціонування акціонерного товариства й стратегічними питаннями його розвитку. Крім того, загальні збори не є постійнодіючим органом, а тому поточну діяльність повинні здійснювати інші органи товариства.

Наглядно-контрольну функцію в акціонерному товаристві здійснює наглядова рада. (р. 8 Закону України «Про акціонерні товариства»). Наглядова рада є органом, який здійснює захист прав акціонерів, і в межах своєї компетенції контролює та регулює діяльність виконавчого органу. Навіть виходячи з виняткової компетенції наглядової ради, до її контрольно-наглядових функцій можна віднести: затвердження положення про діяльність товариства, затвердження цивільно-правових правочинів, трудового договору, викуп і анулювання акцій, прийняття, припинення та відсторонення керівни-

ків виконавчого органу товариства, участь в об'єднаннях і створенні юридичних осіб, заключення істотних договорів та інше. Особливо важливим правом є безпосереднє керівництво нею виконавчого органу, тобто прийняття й звільнення з роботи його керівника. Таким чином, згідно з діючим законодавством, наглядова рада відіграє одну із ключових ролей в управлінні акціонерним товариством. З одного боку, не здійснюючи виконавчо-розпорядчу діяльність відносно господарської діяльності, вона є ключовою фігурою управління товариством.

Правове становище виконавчого органу регулюється ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства». Згідно зі ст. 58 Закону, він здійснює управління поточною діяльністю суспільства й до його компетенції відноситься рішення всіх питань, пов'язаних з діяльністю суспільства.

Виходячи з поняття господарчого товариства, компетенції загальних зборів, наглядової ради, ревізійної комісії, об'єктом діяльності виконавчого органу є господарська діяльність. Виконавчим органом здійснюється виконавчо-розпорядча діяльність, оскільки вона заснована на виконанні законів, рішенні загальних зборів і наглядової ради з одного боку, а з іншого – пов'язана із прийняттям управлінських рішень відносно фінансово-господарчої діяльності акціонерного товариства. У цілому завданням виконавчого органу є ефективне господарське управління, що забезпечує стабільне функціонування суспільства і одержання прибутку для суспільства та дивідендів на акції. Виконавчий орган захищений у своїй діяльності від втручання в господарську діяльність загальних зборів і наглядової ради. Тому це положення кореспондується зі ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства», у якій вказується, що посадові особи органів акціонерного товариства несуть відповідальність перед суспільством за збитки, заподіяні суспільству своєю дією. Така форма відповідальності не передбачена законом відносно акціонерів і членів наглядової ради, оскільки ті та інші не виявляють безпосереднього впливу на поточну господарську діяльність акціонерного товариства.

Держава надає можливість представникові трудового колективу бути присутнім на засіданнях колективного виконавчого органу (ст. 59 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Але це положення закону не слід розцінювати як управління акціонерним товариством з боку трудового колективу, а лише як його інформаційне забезпечення. Представляється, що дана норма ніяк не впливає на управління діяльністю акціонерного товариства. У цьому випадку варто було б запозичити із закордонної практики норми про взаємини акціонерного товариства та трудового колективу. Так, в Австрії, Данії, Іспанії, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Люксембурзі представники трудового колективу входять у Наглядову раду. Особливо ця система знайшла відбиття в товариствах у ФРН [2]. Представляється, що така практика управління акціонерним товариством є обґрунтованою. Участь представників трудового колективу в наглядацькій раді дає можливість краще сполучати інтереси акціонерного товариства і трудового колективу. З одного боку, товариство отримує інформацію про настрої працівників, а з іншого боку – трудовий колектив може повніше розуміти сутність прийнятих управлінських рішень з економічних питань. Усе це веде до консенсусу у відносинах між роботодавцем і працівниками.

Виходячи із цього, у чинне законодавство слід внести зміни, що передбачають співучасть працівників і проф-

спілок в управлінні акціонерним товариством. Це, безумовно, буде сприяти формуванню цивілізованих відносин між роботодавцями та працівниками та поліпшенню господарської діяльності суспільства. Прикладом цьому є Швеція, де в 1997 році була укладена Індустріальна угода між роботодавцями й профспілками, метою якої виявилось узгодження показників промислового розвитку з формуванням заробітної плати, що призвело до активного економічного росту.

Органом контролю та нагляду фінансово-господарчої діяльності акціонерного товариства є ревізійна комісія (ст. 73, 71 Закону України «Про акціонерні товариства»). Ревізійна комісія проводить перевірку фінансово-господарчої діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року, підтверджуючи вірогідність і повноту фінансової звітності або факти порушення законодавства під час здійснення фінансово-господарчої діяльності, а також ведення бухгалтерського обліку і надання звітності.

Враховуючи, що ревізійна комісія є найбільш слабким елементом управління акціонерним товариством, держава зобов'язує його здійснювати щорічний обов'язковий незалежний аудит (ст. 75 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Нормативно-правове регулювання державою господарської діяльності акціонерного товариства здійснюється переважно Господарським кодексом, Цивільним кодексом, Законом України «Про акціонерні товариства» й іншими нормативно-правовими актами. У законодавчому відношенні для акціонерного товариства важливе закріплення за ним статусу господарчого товариства, що дає йому можливість здійснити весь комплекс прав і обов'язків, характерних для нього. Це дає можливість функціонування в суспільно-правовому полі. Для практики це означає можливість створення виняткового законодавства для акціонерних товариств і можливість користування загальним законодавством. Разом з тим, особливості окремих видів діяльності акціонерних товариств вимагають спеціалізованого законодавства.

Акціонерне товариство, як господарче товариство, реалізує себе як повноцінний учасник ринкового господарства у відносинах з іншими суб'єктами ринку. Закріплені в законі за акціонерним товариством право власності й право брати участь у товарному обороті дають йому можливість будувати майнові й особисті немайнові права та обов'язки, мати відособлене майно, входить в зобов'язальні відносини, приймаючи на себе зобов'язання в результаті дії інших осіб і передавати права та обов'язки іншим особам, нести майнову й іншу відповідальність за свою діяльність.

Важливим елементом державного регулювання діяльності акціонерних товариств за допомогою нормативно-правових актів є акції. Як раніше вказувалося, що незважаючи на найтісніший зв'язок акцій і акціонерного товариства, перші є відособленим елементом і виступають самостійним суб'єктом ринку цінних паперів. Оскільки акції є різновидом цінних паперів, то державою вони регулюються в загально-нормативному порядку. Основними законами, що регулюють функціонування акцій як цінних паперів, є Закон України «Про цінні папери й фондовий ринок» і Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні».

Важливість акції для ринку полягає в тому, що вона приносить дохід (дивіденди). Але це ризиковий цінний папір, який має певну капіталізацію, у результаті чого, акція може перевищувати свою номінальну вартість або її втрачати. У результаті першого може виникати явище

фіктивного капіталу, коли реальна капіталізація відрізняється від біржової. Держава залишає цей ефект ринку на саморегулювання ринкової економіки.

Акція як інструмент ринкового господарства приваблива, оскільки вона створює можливості одержання доходів більше, ніж за іншими видами цінних паперів. Але існує ризик втрат – аж до знецінення самої акції. Тому фондовий ринок є привабливим для вкладення капіталу, що, безумовно, позитивно впливає на інвестування і розвиток економіки. Але в той же час, гра на курсах акцій і спекуляції на фондовому ринку можуть спровокувати фінансово-економічну кризу. У нинішніх умовах, враховуючи глобалізацію ринків, це може призводити до потужних соціально-економічних потрясінь (Велика економічна депресія 1929–1933 рр., фінансово-економічна криза 2008 р.), тому в західних країнах прагнуть до стабільного економічного росту, без криз і економічного «перегріву». Практика показала, що саморегулювання економіки домогтися в цьому напрямку не вдалося. Необхідний механізм державного регулювання акцій і ринку цінних паперів у цілому, щоб уникнути ризиків економічного розвитку. Поки що можна констатувати, що такий механізм відсутній, і є тільки окремі його елементи, які тією чи іншою мірою мають нормативно-правове обґрунтування. Із погляду на це, метою Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» є здійснення державою комплексних заходів щодо впорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів і їх похідних і запобігання зловживань і порушень в ньому (ст. 1).

З метою реалізації контрольної-наглядової функції за акціями та іншими видами цінних паперів державою створена Національна комісія із цінних паперів і фондового ринку. Згідно зі ст. 7 Закону, основними завданнями Національної комісії із цінних паперів і фондового ринку стосовно акцій є: здійснення єдиної державної політики, координація діяльності державних органів, здійснення державного регулювання і контролю над випуском і обсягами акцій, захист прав акціонерів як власників цінних паперів, залучення до відповідальності за порушення прав акціонерів і осіб, що порушують законодавство, сприяння розвитку акціонерного капіталу.

Як державний орган Національна комісія із цінних паперів і фондового ринку, згідно зі ст. 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», має право залучати акціонерні товариства до юридичної відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів. До цього слід віднести: розміщення акцій без реєстрації їх випуску у встановленому законом порядку, ненадання акціонеру на його письмовий запит інформації про діяльність акціонерного товариства в межах, передбачених ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства», або надання йому недостовірної інформації, або її несвоєчасне надання; нерозміщення, розміщення не в повному обсязі інформації або розміщення недостовірної інформації в загальнодоступній інформаційній базі даних Національної комісії із цінних паперів і фондового ринку про акції; ненадання, надання не в повному обсязі інформації або надання недостовірної інформації про акції Національній комісії із цінних паперів і фондового ринку, невиконання або несвоєчасне виконання рішень Національної комісії із цінних паперів і фондового ринку або її посадових осіб про порушення законодавства про акції, як виду цінних паперів; порушення акціонерним товариством порядку системи реєстру власників іменних акцій, що привело до втрати системи реєстру або його частини, а також відхилення

від внесення змін або внесення свідомо недостовірних змін у систему реєстру акцій; порушення акціонерним товариством порядку прийняття рішень про передачу ведення реєстру власників іменних акцій або порядку передачі ведення реєстру власників іменних акцій; невиконання умов випуску емісії акцій. У такий спосіб Національна комісія із цінних паперів і фондового ринку має право застосовувати до акціонерних товариств фінансові санкції за порушення законодавства про акції.

Якщо Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» закріплює юрисдикційні основи державного управління ринком акцій, то Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» регулює правила поведінки власників акцій і самого акціонерного товариства на фондовому ринку у взаєминах з іншими його учасниками. При цьому слід мати на увазі, що функціонування акцій на фондовому ринку також регулюється Цивільним кодексом, який оцінює акції як майнові права акціонерів в цивільному обороті.

Сам Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» визначає фондовий ринок у системі цивільного обороту, ті види цінних паперів, які обертаються на ньому, професійну діяльність на фондовому ринку та її види, емісію цінних паперів у випадку публічного і приватного їхнього розміщення, регулювання ринку цінних паперів. Усе це має безпосереднє відношення до акцій, оскільки спільна взаємодія з іншими нормативно-правовими актами створює досить потужне й зручне законодавство для застосування. На практиці це система державно-правового регулювання процесу випуску, функціонування, обороту акцій, визначення правового статусу акцій, прав і обов'язків самого акціонерного товариства і акціонерів відносно акцій. Можна, звичайно, говорити про недоліки законодавчого регулювання ринку акцій, взаємини акціонерного товариства та акціонерів і багато чого іншого. Але важливо те, що існує правове поле, яке регулює цей сегмент господарської діяльності, і є можливість подальшого законотворчого процесу в цьому напрямку.

Певний зв'язок з акціонерними товариствами має Закон України «Про національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» у частині ведення реєстрів власників іменних цінних паперів. Так, згідно зі ст. 9 Закону, загальні збори акціонерів або наглядова рада акціонерного товариства затверджують умови договору на ведення реєстру власників іменних цінних паперів у порядку, передбаченому статутом товариства. У випадку незаключення договору протягом тридцяти календарних днів Національна комісія із цінних паперів і фондового ринку надсилає суспільству розпорядження про необхідність його заключення, а у випадку невиконання зазначеного розпорядження строком до п'ятнадцяти календарних днів залучає посадових осіб товариства до відповідальності.

Крім того, на даний момент Закон у ст. 10 визначає депозитарія винятково як акціонерне товариство, що здійснює тільки депозитарну діяльність. У цьому випадку мова йде про спеціалізоване акціонерне товариство, діяльність якого як господарчого товариства регулюється спеціальним законодавством, що враховує дану специфіку. Так, згідно зі ст. 17 зазначеного Закону, контроль над діяльністю такого акціонерного товариства здійснює Національна комісія із цінних паперів і фондового ринку, Національний банк України, Міністерство фінансів України та інші державні органи.

Вертикальні відносини з державного регулювання акціонерних товариств ґрунтуються на загальному

і спеціальному законодавстві. До законодавчих актів загального характеру відноситься Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Закон не вказує прямо, що об'єктом його регулювання є діяльність акціонерного товариства. Закон визначає правові й організаційні основи, основні принципи та порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їхніх посадових осіб, їх права та обов'язки і відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення нагляду (контролю). Акціонерне товариство є суб'єктом господарської діяльності, а тому підпадає під регулювання цього закону. Важливість цього закону для акціонерного товариства полягає в тому, що він визначає загальні основи його взаємин з державними органами при здійсненні ними наглядово-контрольної діяльності, що створює правове поле, у якому акціонерне товариство може оцінювати свої дії і можливість свого захисту від неправомірних дій з боку державних органів.

✎ Державне регулювання акціонерних товариств у першу чергу повинне бути спрямоване на створення цивілізованих відносин між учасниками акціонерного товариства (між акціонерами, між акціонерами та управлінськими структурами акціонерного товариства). У цілому, Закон України «Про господарчі товариства» і Закон України «Про акціонерні товариства» створюють рамки правових відносин в акціонерному товаристві. Разом з тим багато питань зависають і регулюються далеко не правом, а «правом сильного». Це стосується тих акціонерів, які володіють контрольним пакетом акцій.

Література.

1. Корягіна Т. В. Удосконалення організаційно-правових методів державного регулювання господарського сектора. / Зб. Удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування. – Ч. 2. – К. : 2000. – 208 с.
2. Киселев И. А. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда: Учебник. – М. : Эксмо, 2006. – С. 417–418.